

Milli Mücadele Yıllarında Gümüşhane’de İktisadi Hayat (1919-1924)*

Uğur ÜÇÜNCÜ¹

Özet

Gümüşhane Harb-i Umumi sürecinde Rus Ordusu tarafından işgal edilmiştir. On binlerce Müslüman Gümüşhane’yi terk etmek zorunda kalmıştır. Bolşevik İhtilalinden sonra Rus Ordusu Gümüşhane’den çekilmiştir. Bununla beraber Osmanlı Devleti Harb-i Umumiye kaybetmiş ve 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi’ni imzalamıştır. Ardından ise İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar, Yunanlılar ve Ermeniler gibi işgalci güçlere karşı tüm Türkiye’de Türk Milli Mücadelesi başlamıştır.

Gümüşhane’de iktisadi hayat savaş yıllarında neredeyse durmuştur. Milli Mücadele’nin zaferle neticelenmesinin ardından TBMM Hükümeti iktisadi hayatı yeniden canlandırmaya çalışmıştır. Bunda bazı başarılar da elde edilmesine rağmen geçiş süreci nedeniyle beklenen neticelere ulaşamamıştır. Gümüşhane’de iktisadi hayatın tam anlamıyla düzelmesi için ise daha uzun süreli barış ve huzur ortamları gerecekti.

Bu çalışmada arşiv vesikaları, devrin basını, resmi tutanaklar ve araştırma eserleri kullanılarak Milli Mücadele yıllarında(1919-1924) Gümüşhane’de iktisadi hayat incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Gümüşhane, İktisadi Hayat.

JEL Sınıflandırması: N90, N95

Economic Life in Gümüşhane in the Years of the National Struggle (1919-1924)

Abstract

Gümüşhane were occupied by the Russian Army during the Harb-i Umumi (the First World War). Tens of thousands of Muslim citizens were forced to leave the Gümüşhane. After the Bolshevik Revolution the Russian Army withdrew from Gümüşhane. However, the Ottoman Empire lost the Harb-i Umumi and signed the Mondros Armistice on October 30, 1918. Then, the Turkish National Struggle started against the occupants like the British, French, Italians, Greeks, and Armenians in Turkey.

Economic life in Gümüşhane almost stopped during the war years. After the victory of the National Struggle, the Turkish Grand National Assembly tried to revive economic life. Although some successes had been achieved in this, the expected results didn’t achieve due to the transition process. There would be longer periods of peace and tranquillity for a full recovery of economic life in Gümüşhane.

* Bu çalışma, SBBB-2015-5267 nolu “Milli Mücadele Yıllarında Gümüşhane(1919-1923)” başlıklı KTÜBAP desteğinde hazırlanmıştır.

¹ Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, elmek: uucuncu@ktu.edu.tr.

Uğur ÜÇÜNCÜ

In this study it will be examined the economic life in Gümüşhane in years of the National Struggle(1919-1924) by utilizing the archive documents, the newspapers, official minutes, memories, research works.

Keywords: *The National Struggle, Gümüşhane, Economic Life.*

JEL Classification: *N90, N95*

1. Giriş

Milli Mücadele sürecinde Gümüşhane, Trabzon Vilayeti'ne bağlı bir sancak idi(Erdeha, 1993: 175). Harb-i Umumi öncesinde, Gümüşhane halkı iktisadi zorluklar içerisindeydi. Halk ya aileler halinde işlerini sağlamak için göçmekte ya da aile reisleri ve gençler çalışmak için memleketlerini geçici süreliğine terk etmekteydi(Üçüncüoğlu, 215:153-155). Osmanlı Devleti, Harb-i Umumiye girmiş, (Goloğlu, 2000: 175), Gümüşhane'de eli silah tutan gençler askere alınmış, erkeklerin bir kısmı ise çalışmak için şehir dışına çıkmışlardı. Gümüşhane'de özellikle köylerde kalanlar ise kadın ve ihtiyarlardan ibaretti(BOA, 98/49: 3-4). Ruslar bir süre sonra 19 Temmuz 1916'da Gümüşhane ve çevresini işgal etmişlerdi(San, 2003: 28), Savaşın zaten olumsuz etkilenmiş olan Gümüşhane halkının çoğu işgal nedeniyle muhacir olarak göçmüştü(Kırzıoğlu, 1993: 214). Rus işgalinin özellikle ilk yılında Gümüşhane'de büyük bir kıtlık yaşanması da şehirde kalan az sayıdaki Türk'ün hayatını içinden çıkılmaz bir hale sokmuştu(San, 2003: 28). Ruslar ülkelerinde çıkan Bolşevik İhtilali nedeniyle 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi'ni yapmış(Çapa, 1999: 272) ve Gümüşhane'den çekilmişlerdi. Bununla beraber Ermeniler antlaşmayı kabul etmeyince Türk ordusu kısa zaman içerisinde Gümüşhane'ye gelmişti. Torul 14 Şubat, Gümüşhane 15 Şubat, Kelkit 17 Şubat 1918'de işgalden kurtarılmıştı(San, 2003: 61). 24 Şubat 1918'de ise, Trabzon'a Türk ordusu girmişti(Goloğlu, 2000: 175). Neticede Gümüşhane yeniden gerçek sahibine kavuşmuştu.

İşgalden sonra çok sayıda muhacir Gümüşhane'ye dönmeye başlamıştı(Kırzıoğlu, 1993: 214). Yuvalarına dönmeye başlayan binlerce muhacir Gümüşhane'deki sefaletin artmasına neden olmuştu. Muhacirlerin birçoğunun köyleri, evleri, tarlaları savaş nedeniyle harabeye dönmüştü. Açlık ve sefalet nedeniyle ölenler dahi olmuştu(Üçüncü, 2011: 25). Osmanlı Devleti'nin Harb-i Umumiden mağlup çıkması durumu daha da kötüleştirmişti. Şiddetli kış da açlık ve sefaleti artırmıştı. Gümüşhane'ye bağlı yerlerdeki sefalet ise çok daha fazlaşmıştı(Üçüncü, 2011: 25).

Milli Mücadele yıllarında Gümüşhane halkı bir taraftan işgalcilerle mücadele ederken diğer taraftan iktisadi zorluklara karşı koymaya çalışmıştır. Peki, o yıllarda Gümüşhane'de iktisadi durum ne vaziyette idi? Halkın ekonomik kalkınması adına neler yapılmıştır? Bunda ne derece başarılı olunmuştur. Bu çalışmada belirtilen soruların yanıtlarına ulaşılmaya çalışılacaktır.

2. Tarım ve Meyvecilik

Harb-i Umumi öncesinde Gümüşhane Merkez kazasında 337.898, Torul'da 223.652, Şiran'da 122.760, Kelkit'te ise 132.000 dönüm tarla bulunmasına(Vilayet Salnamesi, 1322: 435) karşın tarım, yer şekillerinin elverişsizliği nedeniyle çok gelişmiş değildi. Harb-i Umuminin ve Gümüşhane'nin işgalinin vurduğu darbe adeta tarımı bitirmiş idi. Bununla beraber Gümüşhane'deki Rumlar işgalden daha az etkilenmişlerdi. Milli Mücadele'nin başlarında Gümüşhane vadilerinde tarımın büyük çoğunluğu onlar tarafından yapılmıştır(Rawlinson: 2013: 372). Müslüman unsurlar ise tarım yapabilecek ne malzemeye ne de uygun toprağa sahiplerdi. Maçka, Torul ve Gümüşhane'nin büyük bir kısmında hububat tarımına uygun arazi mevcut olmaması ve tamamen dağlarla kaplı bulunmasından dolayı halk buralarda eskiden beri hayvancılıkla ve nakliyecilikle geçimlerini sağlamaktaydı. Hal böyle iken kışları yolların karlarla kaplanmasından dolayı nakliyecilik yapan yöre halkı geçimlerini sağlamaktan mahrum kalmaktaydı(Kızılay Arşivi: 995/75: 1). Öte yandan zaten perişan durumda olan çiftçiden talep edilen Aşar Vergisi de tarımın önünde önemli bir engeldi. 3 Eylül 1919'da Hilal-i Ahmer Genel Merkezi'ne gönderilen bir rapora göre, köylerde yardıma ihtiyacı olmadığı düşünülen kişilerin evlerinde veya tarlalarında bulunan ve kendilerinin yanı sıra ancak iki üç kişiye yetebilecek erzakı Hükümet, Aşar Vergisi olarak toplamaktadır(Kızılay Arşivi: 995/85: 1), (Kızılay Arşivi: 995/3: 1). Bu nedenle gerçekten muhtaç durumda olan vatandaşlar Hilal-i Ahmer Yardım Heyetinin dağıttığı erzakı Hükümete Aşar olarak vermeye mecbur kalmaktadır. Zaten zor durumda olan Gümüşhane'deki "insan iskeletleri" Aşar Vergisiyle adeta o kış ölümüne mahkûm edilmişlerdir. Gümüşhane halkının en azından o yıl Aşardan muaf tutulması hususunda gerekli makamlar nezdinde girişimlerde bulunulması istenmiştir(Kızılay Arşivi: 995/75: 1).

Hükümet, bölgeye yetersiz de olsa tohumluk zahire göndermiştir. Bu tohumlarla Gümüşhane'de tarımı yeniden canlandırmaya çalışmıştır(BOA, 620/38: 1), (BOA, 20/12: 11), (BOA, 20/77: 1), (BOA, 20/14: 1), (BOA, 20/12: 6), (BOA, 20/12: 4, 7). Gümüşhane ve çevresinde tarımın yeniden canlandırılması gerekçesiyle Amerikalı iki uzman da bölgeye gönderilmişti. Dâhiliye Nezareti'nden 10 Nisan 1919 tarihinde bildirildiğine göre Gümüşhane ve çevresinde kuraklığa karşı tedbirler almak ve zahire yetiştirmek üzere Mülazım Straton ve Birsî isimlerinde iki Amerikalı 9 Nisan 1919'da İstanbul'dan vapurla Trabzon'a hareket etmişlerdir. Telgrafta, iki Amerikalının Trabzon'a ulaştıklarında iyi karşılanmaları, Gümüşhane'ye sevkleri ve gidecekleri yerlerde de aynı kolaylığın sağlanması istenmiştir(BOA, 51/1.19: 2).

Tarımın geliştirilmesi adına Gümüşhane'de bir şubesi olan Ziraat Bankası da önemli idi. Özellikle çiftçiler için para desteği sağlayan şube, kısmen de olsa faydalı olmuştur. Bununla beraber o da işgalden olumsuz etkilenmiştir. Zira İşgal zamanında değerli eşyalarına el konmuştur. Bu meyanda Şiran'da bulunan Ziraat Bankası sandığındaki 15,00 kuruşluk demirbaş eşya kaybolmuştu(BCA, 030.18.11/8.45.6.). Milli Mücadele'nin başlangıcında Banka'nın tam randımanla çalışmadığı da söylenebilir.

Uğur ÜÇÜNCÜ

Zira eksik personeli tamamlamak için gazeteye ilan verilmiştir. *İstikbal* gazetesinin 24 Nisan 1921 tarihli sayısında Ziraat Bankası'ndan yapılan duyuruda Gümüşhane Ziraat Bankası Vezne Muavinliğine 3,00 kuruş maaşla personel alınacağı bildirilmiştir. Bu göreve 18 ila 30 yaş aralığında talip olunabileceği ifade edilmiştir. Taliplilerin 9 Mayıs Perşembe günü saat altıda Trabzon Ziraat Bankası'nda sınava tabi tutulacağı belirtilmişti (İstikbal, 24 Nisan 1921: 2). Bununla beraber kısa sürede tam randımanla faaliyete geçen Ziraat Bankası Gümüşhane'de çiftçilerin önemli bir destekçisi olmuştur (Kızılay Arşivi, 1198/28: 1).

Harşit Vadisi'nin Gümüşhane tarım ve meyveciliğinde önemli bir yeri vardı. Nisan 1919'da Gümüşhane'den geçen İngiliz Yarbay Alfred Rawlinson'un belirttiğine göre Harşit Vadisi'nin her iki tarafında karlı tepelere sahip olan dik dağlar yükselmesine ve çok ferah olmamasına rağmen Vadi tarıma elverişli bir yerdir. Oldukça meşhur olan elma ve kiraz ağaçlarıyla dolu zengin bir toprağa sahiptir. Vadi'nin elma ağaçlarının çiçeklerle dolu olduğu Nisan ayı muhteşem bir manzaraya sahne olmaktadır (Rawlinson: 2013: 208). Rawlinson'un bu ifadeleri gerçek olmakla beraber tarım o yıl yeterince yapılamamıştır. Meyveler ise kendiliğinden yetişmekte olup, o yıllarda açlıkla karşı karşıya kalan Gümüşhaneli muhtaçlar için hiç kuşkusuz büyük bir öneme sahip olmuştur. Bununla beraber ne tarım ne de meyvecilik o yıllarda ticaret maddeleri değildir. Zira elde edilen mahsul Gümüşhaneliler için dahi çok yetersizdi. Bütün uğraşlara rağmen Milli Mücadele yıllarında tarım ve meyvecilik eski canlılığına kavuşturulamamıştı.

Milli Mücadele'nin zaferle neticelenmesinin hemen ardından Gümüşhane'de tarım ve meyveciliğin geliştirilmesine dair çabalar artırılmıştır. Özellikle öteden beri Gümüşhane'nin çok meşhur olan elmacılığı yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır. Ahmet Halil Bey'in, *Meslek* dergisine gönderdiği "*Gümüşhane Elmaları ve Elmacılık*" başlıklı mektubu oldukça önemlidir. Onun belirttiğine göre öteden beri Gümüşhane şehri elmacılığıyla meşhurdur. Anadolu'nun hemen her köşesinde Gümüşhane elması bulunmaktadır. İçindeki şeker, tadı ve görünüşü itibarıyla de çok güzel ve caziptir. Ahmet Halil Bey, şehrin yegâne ihracatını teşkil eden elmalara iktisadi açıdan yaklaşmıştır. Ona göre Gümüşhane, Zigana Dağlarının eteklerinde çorak bir derede yerleşmiş, etrafı taşlık bir yerdir. Elma bahçeleri neredeyse tamamen Gümüşhane Deresi'nin etrafında bulunmaktadır. Harb-i Umumiden önce dağlara doğru taşan elma bahçeleri işgalden çok zarar görmüştür. Ruslar, askeriyede kullanmak için, Ermeniler ise yok yere elma ağaçlarını kesmişlerdir. Yazar, bu tahribatın sebebini elmacılığıyla meşhur olan Kafkasya'yı Gümüşhane'nin rekabetinden kurtarmak endişesine bağlamıştır. Gümüşhane elmacılığının gerilemesinde diğer sebepleri de ortaya koymuştur. Ona göre birkaç senenin bakımsızlığı elma bahçelerini olumsuz etkilemiştir. Bu zararlar neticesinde Gümüşhane'de elma ağaçlarının %85'i yok olmuştur. Gümüşhane elmacılığının gerilemesinin sebeplerini ortaya koyduktan sonra yeniden eski canlılığına kavuşulduğunu müjdelemiştir. Ona göre dört seneden beri elma ağaçları hızla kendini yenilemektedir. Üç dört sene sonra zararın %50 miktarına

düşeceği ümit edilmektedir. Gümüşhanelilerin ümitlerini, yeni çiçek açan elma ağaçlarından ziyade etrafındaki fidanlar canlı tutmaktadırlar. Bununla beraber, Gümüşhane'deki bahçe sahipleri, fiyatların düşüklüğü, ağaçların tahrip olması, fidanların ancak beş on sene sonra ürün verebileceğinden elma üreticileri elmadan iktisadi kazanç elde edememektedirler. Bir de elmadan vergi alınacağı söylentisi Gümüşhane elmacılığının gelişmesini olumsuz etkilemektedir. Öyleki o senelerde elmadan kazançları sıfır derecesinde olan bahçe sahipleri çektikleri emeğin karşılığını alamadıklarından sürekli mustariplerdir(Halil, 1925: 10).

Ahmet Halil Bey, Erzurum-Trabzon ana yolunun Gümüşhane elmacılığının gelişimini doğrudan etkilediğini belirtmiştir. Elmacılığın birkaç ay sürmesi nedeniyle ana geçim maddesi değil ekonomik uğraşın önemli bir destekçisi olduğunu belirtmiştir. Bu durumun özellikle tüccarlar için geçerli olduğunu ifade etmiştir. Gümüşhane elmacılığını ve geleceğini dört noktadan değerlendirmiştir. Ona göre: (Halil, 1925: 10)

1. İç Tüketim: Gümüşhaneliler elmayı çok sevmektedirler. Özellikle halk arasındaki gece sohbetlerinde elma tabakları, sürekli dolup boşalmaktadır. Bazı elma tiryakileri Gümüşhane elmasını kahveye ve sigaraya eşdeğer tuttukları için tüketim fazladır. Elmanın sağlığa hiçbir zararı yoktur. Aksine Lokman Hekimin her derde deva olarak göstermektedir.

2. Türkiye'deki Tüketim: Anadolu'nun her tarafında Gümüşhane elması meşhurdur. Bazı şehirlerde yetişen güzel, çekici elmalar dahi Gümüşhane sıfatı ile adlandırılmaktadır. Gümüşhane'den Trabzon'a ve Erzurum'a olmak üzere başlıca iki tarafa elma ihracatı yapılmaktadır. Her iki tarafa da katırcılar tarafından elmalar taşınmaktadır. Özel sandıklara yerleştirilen elmalar ancak beşer günde, sonbaharda ise birer haftada Trabzon ve Erzurum'a götürülebilmektedir. Elmalar, Trabzon'dan İstanbul'a, Erzurum'dan ise Bitlis, Diyarbakır taraflarına gönderilmektedir. Elmaların zedelenmesinin ve uzun süre muhafaza edilememesinin en önemli nedeni vasıtasızlıktır. Ayrıca kaynağında çok ucuz olan elmalar, fahiş fiyatlarla nakliye edilmektedir. Özetle Anadolu'nun muhtelif şehirlerindeki Gümüşhane elmalarının fiyatları üreticileri değil nakliyecileri memnun etmektedir. Harb-i Umumiden önce elmaların çokluğunu dinlemek efsaneye benzemektedir. Gümüşhane deresinin adeta bir elma deresi olduğu, evlerden elma çuvallarının derelere atıldığı, çocukların taş yerine birbirlerine elma fırlattıkları söylenirdi. Bu durum Gümüşhane elmacılığını yeniden eski seviyelere geleceğini göstermektedir. O zaman Anadolu'nun her tarafından vatandaşlar, Gümüşhane elmasından faydalanabileceklerdir.

3. Dış Tüketim: İktisadi hayatın gelişmesi Gümüşhane elmalarının Avrupalılarca da rağbet görmesini beraberinde getirmiştir. Öyleki İstanbul'a gelen Avrupalı seyyahlar, manavların önlerindeki Gümüşhane elmalarına fazlasıyla ilgi göstermektedirler. Bununla beraber tüccarlar diğer ticari faaliyetlerinde oldukları gibi bir mahreç bulamamışlardır. Bununla beraber önceki senelerde Gümüşhane'de elma bolluğu hissedilince birkaç tüccar yurt dışına ihracat yapmayı düşünmüşlerdir. Hatta bir tüccar

Uğur ÜÇÜNCÜ

İskenderiye'ye ve Mısır'a elma ihraç etmiştir. Bununla beraber bu ticaret tüccara çok pahalıya mal olmuştur. İskenderiye'deki Yahudi komisyoncuların tavırları karşısında elmaların Mısır'daki satışı, maliyetini bile karşılamamıştır. Şüphesiz buradaki sorun elma ticaretinden değil, yapılışından kaynaklanmıştır. Bu nedenle yurtdışına elma ticareti için iktisadi yollar iyi bilinmelidir. Trabzon-Erzurum hattının iyileştirilmesi elmacılığa da yansıtacaktır. Hem İstanbul vasıtasıyla yurt dışına hem de Erzurum yoluyla İran'a ihracat yapılabilecektir. Kurulan Türk Şirketi Trabzon-Erzurum yolunu ıslah eder ve nakliye vasıtalarında iyileşme olursa iktisadi kurtuluş daha çabuk gerçekleşecektir.

4. Şeker üretiminde hammadde: Bu durum Avrupa tecrübesi olan bir Gümüşhaneli tüccar tarafından düşünülmüştür. Ne derece başarılı olacağı bilinmemektedir. Bu usul ancak elmacılığın gelişmesiyle yapılabilecektir.

Ahmet Halil Bey'in yazısından Gümüşhane'deki o süreçteki elma çeşitleri de anlaşılmaktadır. Ona göre Gümüşhaneliler doğadan etkilenecek elmaları dağ ve dere elmaları olarak iki sınıfa ayırmışlardır. Dere elmaları daha şekerli ve lezzetlidir. Dış görünüşü itibariyle Gümüşhane elmaları ise göbek, gelin ve beyaz gibi isimlerle anılmaktadır. Göbek elmaları beyaz renkli, gelin elmaları ise kırmızı kabukludur. Ahmet Halil Bey, bir yaz günü Gümüşhane deresinden geçerken saçları boncuklu yalınayak pembe yanaklı köylü kızlarının "Gelin elması, gelin elması" diye bağırarak elma satmalarına rastlanabileceğini belirtmiştir(Halil, 1925: 11).

Gümüşhane Mebusu Kadirbeyzade Zeki Bey, 26 Ağustos 1924 tarihinde "Gördüklerim I" başlığıyla Kelkit'e yaptığı seyahati ve çiftçilerin sorunlarını dile getirmiştir. Ona göre çiftçilerin sorunlarının başında makineli tarıma geçememek gelmektedir. Halkın basit orak makinelerinden bile mahrum olduğunu kol gücüyle kaba tarım yaptığını belirtmiştir. Tarımda makine kullanılması gerektiğini savunan Zeki Bey, bölgedeki ziraat memurlarının bilgisiz ve tecrübesiz olduklarını halkın anlatımlarıyla ortaya koymuştur. Halk, bir süre önce Kelkit'e zorlukla getirdikleri orak makinesinin ziraat memuru tarafından nasıl bozulduğunu şöyle anlatmıştır:

"Kasabamıza güç belâ bir tane getirdik. Livâ'dan zirâat me'mûru geldi, çoluk çocuk irili ufaklı hep meydâna dökülerek makine nasıl biçecek diye seyre koştuk. Ufak bir intizârdan sonra gelen me'mûr da bizden fazla bir şey bilmediği için orak makinesini işlemediğinden mâadâ beyhude yere hem tarlamızın bir kısmını ezdirdi hem de makineyi bozdu. Biz ise harbin vücûda getirdiği insan ve yoksulluk arasında yine çocuklarımızın kollarına mürâcaattan başka bir vâsita görmedik."(Zeki, 26 Ağustos 1924: 1)

Zeki Bey, köylünün bir diğer sorununun mültezim meselesi olduğunu ifade etmiştir. Mültezimlerin ağa ve bey gibi olduklarını, halktan yüksek miktarda vergi topladıklarını belirtmiştir. Ona göre, Kelkit'te nakliye ücretleri de çok yüksektir. Bu nedenle Kelkit halkı tarım ürünlerini Erzurum, Posof, Tercan gibi yerlere ihraç edememektedirler. Çiftçinin bir diğer sorunu, o seneki mahsulün satış fiyatının önceki seneye göre bire

dört nispetinde düşmesidir. İlkbaharda buğdayın kilesini² 5,00 kuruştan satın alıp eken çiftçi, artık kilesini 1,50 kuruştan satarak borcunu ödemek zorundadır. Çiftçinin bu sıkıntılarına ziraat üreticilerinin sermayeleriyle kurulan Ziraat Bankası seyirci kalmaktadır. Bölge halkı kol kuvvetiyle yaptığı tarımdan ancak karnını doyurabilmektedir(Zeki, 26 Ağustos 1924: 1).

1924 tarihi itibarıyla Gümüşhane'nin tarımda geldiği noktaya bakıldığında şu manzarayla karşılanmaktadır: Gümüşhane merkez kazasının alanı 2.556.292 dönümdür. Senede ortalama tarım yapılan arazi ise 70.761 dönümdür. Elde edilen mahsul bire dört ila beş oranındadır. Üzümlük, incirlik, fındıklık mevcut olmayıp yalnız elma, armut, erik ve ceviz gibi meyveli ağaçlar ve bağımsız meyve tarlaları bulunmaktadır. Kelkit kazasının alanı 2.319.068 dönümdür. Kelkit'in tarıma elverişli olmayan kısmının alanı 761.449 dönümdür. Bostan ile meyve bağçeleri mevcuttur. Ortalama tarım yapılan arazi miktarı 543.892 dönümdür. Şiran'ın tarım yapılabilen arazisi 82.721'dir. Torul'un alanı 2.218.500 dönümdür. Senede 513.500 dönüm arazide tarım yapılabilir. Kaza tamamen dağlık olduğundan tarıma elverişli bulunmayan arazi orman ve kayalıkla kaplıdır(Devlet Salnamesi, 1926: 783). Kelkit ve Şiran kazalarında tarıma uygun arazilerin diğer yerlere göre daha fazla olduğundan bu yerlerde mahsulat yerel ihtiyacı karşıladığı gibi fazla ürünler diğer yerlere de satılmaktadır Bununla birlikte Torul, Kürtün, Gümüşhane merkezde bir çok yerde tarım mahsulü yerel ihtiyacı karşılamamaktaydı. Bu nedenle halkın bir kısmı meyvecilik de yapmaktaydı(Devlet Salnamesi, 1926: 783).

3. Hayvancılık

Milli Mücadele yıllarında Gümüşhane'de hayvancılık çok gelişmemişti. Harb-i Umumi sonrası memleketlerine dönen Gümüşhanelilerin çoğu bu zorlu süreçte hayvanlarını kaybetmişlerdi. Bir kısmı ise az sayıda hayvana sahipti. Hayvanların çok azı toprağı sürebilecek veya nakliye yapabilecek durumda idi. Halk yaralarını sarmaya çalışırken elinde bulunan az sayıdaki iyi at, katır, öküz gibi hayvanlara ise belirli dönemlerde nakliye amacıyla Ordu tarafından el konulmaktaydı(ATASE, 912/100: 1), (ATASE, 912/100: 1a). Ya da özellikle Torul'da Zigana Dağı'ndan Trabzon'a katırlarla nakliyecilik yapanlara askeri malzeme taşıma zorunluğu getirilmekteydi(ATASE, 1028/59: 12), (ATASE, 1028/59: 16). Bunların dışında Milli Mücadele yıllarında fazlasıyla görülen eşkıyalar da sıklıkla köyleri basarak bulabildikleri hayvanları gasp etmekteydiler(ATASE, 1263/64: 1), (ATASE, 1263/64: 1a). Dolayısıyla Gümüşhane'de hayvancılık o yıllarda en alt seviyedeydi.

Az sayıda hayvanı bulunanlar ise süt, yoğurt, yağ, peynir gibi hayvansal ürünlerini çoğunlukla kendileri tüketmekteydi. İhtiyacının fazlasını ise pazarlarda satmaktaydı.

---

² Hububat ölçęi olarak kullanılan bir tabirdir. İstanbul, İbrail gibi çeşitleri vardır. İstanbul kilesi zahirenin cinsine göre yaklaşık 25 kilodur. İbrail kilesi ise ortalama 100 kilodur. Bkz: Pakalin, 1983: 281).

Uğur ÜÇÜNCÜ

Kümes hayvancılığı, büyük ve küçükbaş hayvancılığına göre daha iyi durumdaydı. Bu anlamda elde edilen yumurtalar önemli bir hayvansal üründür. Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması sonrasında Gümüşhane'de her alanda olduğu gibi hayvancılıkta da iyileşme kendini göstermiştir. Öyle ki 1924 yılı itibariyle Gümüşhane'de yağcılık önemli bir seviyeye yükselmiş. Gümüşhane'den Trabzon'a pösteki, deri ve yumurta, Torul'dan Tirebolu'ya pösteki ve deri satılmıştır(Devlet Salnamesi, 1926: 782).

4. Ormancılık

Harb-i Umumi öncesinde Gümüşhane'nin doğu kesimlerinde ormancılık önemli bir uğraştı. Gümüşhane'nin 1903 senesi orman gelirleri 774,37 kuruş idi(Vilayet Salnamesi, 1322: 438). 1904 senesinde Gümüşhane Merkez kazasında 204.996 dönüm ormanlık alan, 1.245.904 dönüm yaylak, kışlak, mera ve benzeri vardır. Torul'da 334.994 dönüm ormanlık alan, 180.6904 dönüm yaylak, kışlak, mera ve benzeri vardır. Şiran'da 264.880 dönüm ormanlık alan, 919.600 dönüm yaylak, kışlak, mera ve benzeri vardır. Kelkit'te ise 185.130 dönüm ormanlık alan, 222.420 dönüm yaylak, kışlak, mera ve benzeri vardır(Vilayet Salnamesi, 1322: 435). Gümüşhane Orman Dairesi teşkilatı ise şöyle idi: Süvari Memuru Ali, Ondalık Memuru Rasim(Vilayet Salnamesi, 1322: 383), Kuğans Nahiyesi Orman Tezkere Muharriri Muharrem(Vilayet Salnamesi, 1322: 384), Torul Orman Ondalık Memuru Anesti(Vilayet Salnamesi, 1322: 386), Kürtün Nahiyesi Orman Ondalık Memuru Kamil, Şiran Orman İdaresi Memuru Tevfik, Ondalık Memuru Nuri, (Vilayet Salnamesi, 1322: 389) Kelkit Ondalık Memuru Hacı Osman Efendiler ve Orman Dairesi Piyade Memuru Nuri Ağa(Vilayet Salnamesi, 1322: 391). Harb-i Umumi ve Gümüşhane'nin işgali Gümüşhane'de ormancılık sektörüne büyük darbe vurmuştur. Birçok kişi muhacir olmuş, işgal sırasında bombalamalar neticesinde orman yangınları meydana gelmiş, Ruslar tarafından askeri amaçlı orman kesimleri vb. sebeplerle ormanlık alanlarda azalmalar meydana gelmiştir.

İşgalin ve Harb-i Umuminin ardından ormancılık faaliyetleri ticari değerde olamamıştır. Ormandan daha çok yakacak ve iskan için kereste amaçlı kesimler yapılmıştır. Ormancılık faaliyetlerini kontrol etmek amacıyla Gümüşhane'de ve kazalarda Orman Dairesi teşkilatlanmaları yeniden kurulmuştur. Örneğin Milli Mücadele'nin hemen başında Şiran Orman Dairesi Memuru Kadir, Orman Bekçileri Lütfü ve Muharrem Efendilerdi(BOA, 20/11: 2-4). Hükümetin kontrolüne rağmen Gümüşhane'de yakacak ve iskan amacıyla düzensiz orman tahribatı engellenememiştir. Bu noktada orman bekçilerinden başka ormanların korunması için eğitim yoluyla da mücadele edilmiştir. Gümüşhane'de maarif idarecileri, köy öğretmenleri vasıtasıyla öğrencilere ve halka ağaç sevgisini aşılatmaya çalışmıştır. Gümüşhane Maarif Başkâtibi Ali Rıza Bey, 18 Mayıs 1921 tarihli İstikbal gazetesinde "*Muhterem Köy Muallimlerine*" bir çağrıda bulunmuştur. Mevcut ağaçların muhafazasının yanı sıra ağaçların artırılması için gayret edilmesini istemiştir. Ona göre Allah, insanların hayatlarını sürdürebilmesi için ağaçları daha önce yaratmıştır. İnsanların ağaçlara yardım etmediği takdirde kendilerine kötülük yapacaklarını adeta

ölümlerini isteyeceklerini belirtmiştir. Ağaçların özellikle oksijen vererek dünyayı yaşanabilir kıldığına vurgu yapmıştır. Ağaçların korunması ve sayısının artırılmasının sorumluluğunun kendilerine özellikle de ilkokul öğretmenlerine düştüğünü ifade etmiştir(Ali Rıza: 1921: 2).

Yürürlüğe koyulan yeni Orman Nizamnamesi de ormanların korunmasını amaçlamaktaydı. Bununla beraber bölgede Nizamname, ormanlardan özellikle muhacirlerin evlerini barınakları yapmak için faydalanmalarını zora soktuğu yönünde eleştiriler almıştır. Kadirbeyzade Zeki'nin eleştirilerine göre Nizamname gereği ormanlardaki bütün ağaçlar damgalanacak, yaşları, çapları kayıt altına alınacaktır. Fen memuruna ağaç talebinde bulunulduğunda memur, krokisini açıp istenilen boyda ve çapta ağaçları mühürleyecektir. Köylüler ise yalnızca mühürlenmiş ağaçları kesebileceklerdir. Aksi halde ağaç kesildiği anlaşılınca “*vay başına kesenlerin*”. Nizamname’ye rağmen halk kendi bildiği gibi ağaçları kaçak olarak kesmeye devam etmektedir. Bununla beraber, resmi işlemlerde Nizamname devreye sokulmak zorundadır. Örneğin, Şiran’a gelmeye devam eden muhacirlerin mesken ihtiyacında kullanacakları ağaç temininde tatbik edilmiştir. Şiran’da halen sosyal hayata bütünüyle kazandırılmamış, saçak altlarında ve duvar diplerinde yatan muhacirler bu nedenle uzun süre ormandan yararlanamamışlardır. Şiran Kaymakamlığı, muhacirlerin ağaç talebini resmi yollarla yapmak zorunda kalmıştır. Bölge ormanlarında Nizamname gereği kesilecek işaretli ağaç bulunmadığı için Vilayete başvurmuştur. Talep gereği Valilik bir Fen memuru göndermiş, ağaçlar işaretlenmiş ve muhacirlere tahsis edilmiştir. Böylece “*Zavallı halk da bir an evvel kulubelerinin inşâ’sına başladı.*”(Zeki, 10 Eylül 1924: 1)

1924 yılına gelindiğinde Gümüşhane merkez kazasında 1.120.421, Kelkit kazasında 435.168, Torul kazasında 1.705.000 dönüm ormanlık, yaylak, kışlak vb. alanlar bulunmaktaydı. Dikkat edilirse önceki verilerdeki gibi Torul’da diğer yerlere göre daha çok ormanlık alan vardı(Devlet Salnamesi, 1926: 783). Bununla beraber Gümüşhane’de ormanlık arazi ciddi anlamda azalmıştır.

5. Madencilik

Harb-i Umumi öncesinde Gümüşhane’de madencilik önemli bir sektördü. 1903 senesi maden gelirleri 436,25 kuruştur(Vilayet Salnamesi, 1322: 438). 1904’te Gümüşhane’nin Torul kazasına bağlı Şeyhler köyünde bakır madeni, Emrük köyünde bakır simli kurşun, Folköy’de ise simli kurşun madeni çıkarılmaktaydı. Bu işletmelerin ihalesini sırasıyla yıllık 78,50, 150,00, 75,20 kuruş vergi karşılığında Mösyö Alfons Çengarya 1896’da kazanmıştı(Vilayet Salnamesi, 1322: 444).

Harb-i Umumi ve Rus işgali madencilik sektörüne büyük darbe vurmuştu. Maden ocakları kapanmış, maden çıkarma sözleşmeleri iptal edilmişti. Gümüşhane’nin Rus işgaline maruz kalması ise madenciliği tamamen bitirmişti. Harb-i Umuminin hemen başlarında Gümüşhane’nin Torul’un Kürtün nahiyesinde Güdil ve Çanak köylerinde yapılan aramalar neticesinde bakır madeni bulunmuştu(BOA, 193/28: 2-3). Arazinin

Uğur ÜÇÜNCÜ

sınırları kuzeyde Karacakaya ve Sazıtak Tepelerinden geçerek Güdük Kıran Tepesi'ne, Doğuda Nikola Dağı Tepesi'nden geçerek Kızılalı Kaya Tepesi'ne, güneyde Akak Baş Tepesi'nden Derbent Köprüsü'ne, Batıda Karaca Kaya Tepesi'ne kadardı (BOA, 193/28: 3), (BOA, 193/28: 1-8). Maden arazilerinin %55 hissesi Osmanlı vatandaşlarından Todor Ağa oğlu Konstantin, %45 hissesi Mavridi Penapot Efendi'ye aitti. Harb-i Umumi sırasında 9 Şubat 1915'te (Rumi: 27 Kanun-ı Sani 1330) bakır madeninin çıkarılması için 13 maddelik şartname ve mukavelename hazırlanmıştı(BOA, 193/28: 2-5). Aynı tarihte İrade-i Seniye kararıyla arazilerin ihalesi kabul edilmişti(BOA, 193/28: 6). Fakat Harb-i Umumi ve Gümüşhane'nin işgali nedeniyle madeninin çıkarılması mümkün olmamıştır. Umumi Harp sürecinde Osmanlı Devleti'nin savaştığı ülkelerin tebaasına daha önce verilen maden çıkarma imtiyazları da fesh edilmiştir. Örneğin, 26 Kasım 1916 tarihli İrade-i Seniye ile Gümüşhane'nin Torul kazasının Emrik ve Fulköy köylerinde olan 16 Şubat 1916 tarihli iki ferman ile Fransız vatandaşlarından Alfons Çengarya'ya ihale edilmiş olan simli kurşun ve bakır simli kurşun madenlerinin imtiyazı fesh edilmiştir(BOA, 245/92: 1).

Harb-i Umumiye sona erdiren Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından İşgal Devletleri Anadolu'da değerli maden bölgeleri aramaya başlamışlardı. Bu meyanda İngilizler de Gümüşhane ve çevresindeki madenlerin keşfi ve çıkarılması için planlar yapmışlardı. Hatta bu doğrultuda ünlü İngiliz Maden Kuruluşu, Cornor adındaki bir mühendisini Gümüşhane'ye göndermiştir. Mühendis, Yarbay Rawlinson'la beraber Aralık 1919'un ikinci haftası Gümüşhane'ye gelmişti. O daha Gümüşhane'ye gelmeden hakkında yapılan güvenlik soruşturması Karabekir Paşa'ya bildirilmiştir. Buna göre mahallinden yapılan incelemelere göre Mühendis Cornor, eskiden İstihkam Bölük Kumandanı idi. Birliği terhis edilince büyük bir maden kuruluşunda mühendis olarak çalışmaya başlamıştır. Şimdilik amacının maden aramak olduğu anlaşılmaktadır. Gümüşhane Mutasarrıfına gizli olarak Mühendis hakkında takibatta bulunulması söylenmiştir. Mühendis'in Giresun, Rize civarlarındaki madenleri dahi araştırdığı anlaşılmıştır. Muhtemelen Rawlinson da bu maden kuruluşunun mahalli temsilcileriyle görüşerek Gümüşhane civarında birçok maden bulunacağı ümidiyle acilen bölgeye bir memurun gönderilmesini tavsiye etmiştir. Mühendis'in iki üç gün Gümüşhane'yi ziyaret edeceği, ardından döneceğinin anlaşıldığı ifade edilmiştir(ATASE, 393/91: 1, 1a). Gümüşhane'ye gelen Rawlinson ise Gümüşhane Mutasarrıfıyla yaptığı görüşmede birkaç gün Gümüşhane'de kaldıktan sonra Erzurum'a gideceğini, Mühendis'in ise Gümüşhane'nin Serikas ve Aladere köyleri arasında maden aramak amacıyla bir ay kadar kalacağından bahsederek bir ev kiralamak istediğini söylemiştir(ATASE, 201/231: 1-2), (ATASE, 45/57: 1-2), (ATASE, 201/216: 1-2). Rawlinson ve heyeti Erzurum'a gitmekle beraber İngiliz Mühendisin Gümüşhane'de kalması onun niyetinden şüphe edilmesine neden olmuştur. 8. Alay Kumandanlığı 21 Aralık'ta Gümüşhane'de 2. Tabur ve Jandarma Tabur Kumandanlıklarına gönderdiği emirde Mühendis'in gizlice takip edilmesini, faaliyetlerine ve görüştüğü kişilere dair bilgiler toplanmasını istemiştir(ATASE, 444/44: 1).

22 Aralık 1919'da Bayburt'ta Rawlinson ile görüşen Rüştü Bey'in Karabekir Paşa'ya bildirdiğine göre Rawlinson, Türkiye'de çok çeşitli madenler bulunduğu, barış antlaşması imzalanırsa İngiltere tarafından hemen demiryolları yapılacağı, madenler ihraç edileceği ve Osmanlı Devleti'nin imarına para yardımında bulunacağından birçok maden şirketiyle görüştüğünü söylediğini ifade etmiştir(Karabekir, 1993: 419). Rawlinson, Gümüşhane'de bırakılan Mühendis'in, İngiltere'de büyük bir maden şirketine mensup olduğunu, Barış Antlaşmasının imzalanmasından sonra girişimlerde bulunmak üzere o mınıtkada nerelerde madenler bulunduğunu araştırdığını belirtmiş ve Rüştü Bey'den Mühendis'e yardımcı olmasını istemiştir(Karabekir, 1993: 420). Bu arada Gümüşhane'de bulunan Mühendis Cornor Torul üzerinden Harşit Vadisi'ni takiben o havalideki madenleri araştırarak Tirebolu'ya gideceğini bildirmiş, yollarda kendisine kolaylık gösterilmesi için Trabzon Vilayeti temsilcisinden belge talebinde bulunmuştu(Özel, 1991: 116). 7 Ocak 1920'de ise 8. Alay Kumandanı Atıf, Maçka'dan Gümüşhane Jandarma Kumandanlığına çektiği telgrafta İngiliz Mühendis'in Harşit taraflarından Tirebolu'ya gideceğini bildirmiştir.(ATASE, 444/45: 3).

Milli Mücadele sürecinde ise TBMM Hükümeti Gümüşhane'deki madenler konusuna ağırlık vermiştir. Hazırlanan maden raporlarına göre Harşit Vadisi'nde bakır, kömür, gümüş, kurşun, krom gibi madenlerin çok fazla olduğu uzmanlar tarafından beyan edilmiştir. Milli servet olarak adlandırılan madenlerin çıkarılması ve ekonomiye kazandırılması yönünde öneriler yapılmıştır(TİTE, 96/41: 2). Bununla beraber Gümüşhane ve çevresindeki madenler Milli Mücadele sırasında çıkarılamamıştır. Milli Mücadele sürecinde yapılan sözleşmeler gereği Fransızlara yeni maden imtiyazları verilmiştir. Bunun üzerine Fransız Maden Şirketleri girişimlerde bulunmuştur. 28 Şubat 1922 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesine göre Fransız Şark Keşf ve Tetkik Komitesi Paris Merkez İdaresi'nden gelen Anadolu'nun Kuzeydoğusunda maden arama müracaatının onaylanmasına dair İktisat Vekâleti'nin 6 Şubat 1922 tarihli ve Maden Genel Müdürlüğünün tezkeresi 28 Şubat'ta incelenmiştir. Sadece Harşit Havzası'nda araştırma yapılması mümkün olup diğer yerlerdeki müracaatların Bakanlar Kuruluna bildirilmesi kararı alınmıştır(BCA, 30.18.1.1/4.50.20: 1).

1924 tarihi itibariyle Gümüşhane'deki madenler ekonomiye kazandırılmamıştı. Bu durum Gümüşhane'de Kadirbeyzade Zeki Bey tarafından eleştirilmiştir. *İstikbal* gazetesinde 26 Ağustos 1924 tarihinde yayınlanan "Gördüklerim I" başlıklı yazısında Gümüşhane'deki zengin maden kaynaklarına dikkat çekmiş ve bunların işletilip ticaretinin yapılması gerektiğini ısrarla belirtmiştir. Madenlerin ekonomiye kazandırılmasıyla hem bölge halkının refah ve saadetinin sağlanacağı hem de Hükümetin önemli bir gelir kaynağı elde edebileceğini savunmuştur.³

³ Zeki Bey 30 Haziran 1914 tarihinde Ticaret Odası Başkanı olarak Gümüşhane İl Genel Meclisi üyeleriyle Dâhiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta da bu düşünceleri ifade etmiştir. Telgrafta eskiden

6. Ticaret

Gümüşhane’de ticari hayat için Osmanlı Devleti’nden intikal eden Ticaret ve Sanayi Odası önemli idi. Harb-i Umumiden önce Gümüşhane’de Merkez Kaza, Kelkit, Torul ve Şiran’da Ticaret ve Sanayi Odaları bulunmaktaydı. Gümüşhane Ticaret ve Sanayi Odası’nın Başkanı Ethem Efendi, Yardımcısı Hacı Halim Ağa, Azaları Yazıcızade Mehmet ve Ali Efendiler, Yanko, Hacı Yor, Hacı Pulos ve Mihail Ağalardı(Vilayet Salnamesi, 1322: 383). Kelkit Ticaret ve Sanayi Odası’nın Başkanı Tufan Bey, Azaları Ağbal Ağa, Ahmet Bey ve Hüseyin Efendi idi(Vilayet Salnamesi, 1322: 392). Torul Ticaret ve Sanayi Odası’nın Başkanı Abdurrahman Efendizade Ömer Efendi, Azalar Yakup, Dimitri ve Panço Ağalardı(Vilayet Salnamesi, 1322: 387). Şiran Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Mehmet, Azalar Mustafa ve Arif Beylerle Toros Ağa’dan oluşmaktaydı(Vilayet Salnamesi, 1322: 389). Harb-i Umumide Gümüşhane’de zaten sınırlı olan ticaret ve sanayi de büyük darbe yemişti. Milli Mücadele yıllarında Gümüşhane Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığını Kadirbeyzade Zeki Bey yürütmüştür. Bu müessese tüccarlar ve küçük ölçekli sanayicilerin sıkıntılarının giderilmeye çalışıldığı, kolektif dayanışmanın kısmen de olsa yapılabilmesi açısından kuşkusuz önemli hizmetler vermiştir. Bununla beraber savaş yıllarının getirdiği olumsuz durum nedeniyle Gümüşhane’de ticaret ve sanayi en alt seviyede idi(Devlet Salnamesi, 1926: 784).

Harb-i Umumi öncesinde Gümüşhane’de ticaret için önemli geçici pazar yerleri kurulmakta idi. Kelkit’in merkezi Çiftlik’te 1 Mayıs’tan 15 Haziran’a kadar her Pazartesi, Torul’a bağlı Kürtün Nahiyesinin Kazık Beli’nde yazları her Çarşamba, Küvaze’de yazın her Cuma, Cayra’da kışın her Cuma, Harşit’te kışın her Cuma, Torul’un Manastır köyünde kışın her Pazar gününde pazar yerleri kurulmaktaydı(Vilayet Salnamesi, 1322: 404). Harbin tahribatı bu alanda da görülmüş, pazaryerleri kurulamaz olmuştu. Milli Mücadele döneminde Gümüşhane’de ticari hayat durma noktasına gelmişti. Mücadele’nin başarıyla sonuçlanmasıyla birlikte Gümüşhane’de ticari hayat yeniden hareketlenmiştir. Şiran’da kurulan pazar, kazanın ticaretine önemli bir canlılık getirmiştir. Haftada bir kurulan pazar kazada hareketli bir kalabalık oluşturmuştur. Köylüler mahsulünü, hayvanını, balını ve diğer ürünlerini bu pazara sevkedip satarak ihtiyaçlarını temin etmişlerdir. Şiran’daki pazardan önce halk, ihtiyaçlarının bir kısmını komşusu Alucra’daki pazardan tedarik etmek zorunda kalmışlardır. Gümüşhane’nin ileri gelenleri, pazarın iktisadi hayata can verdiğinin farkında olduklarından Şiran’daki haftalık pazarın, Gümüşhane’nin diğer kazalarında da açılması düşüncesindeydiler(Zeki Bey, 4 Eylül 1924: 1).

Gümüşhane halkı ticari hayatın düzeltilmesi için Trabzon-Erzurum arasında bir demiryolu yapılmasını arzulamıştır. Daha Umumi Harbin öncesinde Gümüşhane Ticaret Odası ve şehrin idari yöneticileri, şehrin iktisadi bunalımından kurtulması için

---

Gümüşhane madenlerinin hem devlet için gelir kaynağı hem de yöre halkının refah ve saadetini sağladığını belirtmiştir. Madenlerin yeniden işletilmesini istemiştir(BOA, 209/8: 17-18).

Trabzon-Erzurum demiryolu hattının bir an önce inşa edilmesi yönünde 30 Haziran 1914 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne başvuruda bulunmuşlardı(BOA, 209/8: 17-18). Milli Mücadele yıllarında ise konu gündemden düşmemiştir(TBMM GCZC, 1985: 254). Eylül 1921'de Muhtar Bey yol güzergâhıyla ilgili incelemelerde bulunmak amacıyla Erzurum'dan Trabzon'a gitmişti. Fransızlar, Trabzon-Erzurum demiryolunu dar hat olarak 31.000 altına yapmayı önermişlerdi. Milli Mücadele'nin zaferle neticelenmesinin hemen ardından İktisat Vekâleti Trabzon-Erzurum hattını iyileştirerek İran transit yolunu yeniden canlandırmak istemişti(Özel, 1991: 141). 1924 yılında TBMM'nin Trabzon Erzurum demiryolu hattının yapılmasına dair teklifi kabul etmesi Gümüşhane ve bölge için büyük bir umut olmuştur. Alınan karara göre 1925 yılından itibaren Trabzon-Erzurum demiryolunun yapımına başlanacak, Gümüşhane-Erzincan da bir demiryolu hattı ile birbirine bağlanacak, güzergâh madenlerin bulunduğu yerden geçecektir(İstikbal, 12 Nisan 1924: 1). Fakat Erzurum-Gümüşhane-Trabzon, Gümüşhane-Erzincan demiryolu hatları yine teoriden fiiliyata dönüşemedi. Gümüşhane'nin özellikle ticari ve ekonomik hayatı için hayati derecede önemi olacak proje tatbik edilemeyince Gümüşhanelilerin demiryolu umudu da tükenmiştir.

Hal böyle iken 1924 tarihi itibarıyla Gümüşhane'nin ticari durumu, Trabzon-Erzurum yolu güzergâhında ve İran transit hattı üzerinde bulunması itibarıyla Milli Mücadele yıllarına göre iyileşmiştir. Gümüşhane merkezde yağcılık, Kelkit'te zahirecilik fazlaca yapılmıştır. Gümüşhane'den Trabzon'a meyve, pösteki, deri ve yumurta ihraç edilmiştir(Devlet Salnamesi, 1926: 782). Gümüşhane'nin Trabzon ve Erzurum vasıtasıyla ülkenin pek çok yerine ulaştırdığı elma da önemli ihraç olmuştur(Halil, 1925: 11). Yine Kelkit ve Şiran kazalarında tarım ürünleri yerel ihtiyacı karşıladığı gibi fazlası da bağlı kazalara satılmıştır(Devlet Salnamesi, 1926: 783).

Gümüşhane'de sanayi gelişmemiştir. Küçük ölçekli el tezgâhlarında üretilen ürünler ticari değer taşımaktan uzaktı. Gümüşhane'de sanayiye geliştirmek adına mesleki eğitim alanında girişimlerde bulunulmuştur. 1923'ün sonlarında Gümüşhane'de bir sanayi mektebinin açılması kararlaştırılmıştır. Fakat bu okul öğretmen eksikliğinden fiiliyata geçirilememiştir(İstikbal, 25 Eylül 1923: 1). Bütün bunlara rağmen Cumhuriyet'in ilk yıllarında Gümüşhane'de sanayi faaliyetlerine dair kayda değer bir gelişme olmamıştır. Öyle ki 1927 Gümüşhane Sanayi istatistiklerine göre şehirde toplam 260 işgücü çalışmaktaydı. Sanayi dalları arasında tarıma dayalı işletmeler, dokuma ve çömlekçilik bulunmaktaydı. İşletmelerin hemen hepsi sanayi kapsamına girmeyecek derecede küçük çapta imalathanelerdir. Çömlekçilik daha ziyade Kale Bucağı çevresinde yaygın olup, testi, güveç, saksı üretilmekteydi(Yılmaz, 1991: 289).

7. Diğer İktisadi Faaliyetler

Gümüşhane'de ekonomik durumun yetersizliği nedeniyle Milli Mücadele yıllarında erkekler, Trabzon, Erzurum gibi yakın vilayet merkezlerinde çalışarak ailelerini geçindirmekteydiler. Bunun yanı sıra memleketin değişik yerlerinde ekmeklerini aramışlardı. Onlar arasında asayişsizlikten mağdur olanlar da olmuştur. Buna en güzel

Uğur ÜÇÜNCÜ

örnek 5 Ocak 1921'de Ankara'dan Samsun'a tütün nakleden Gümüşhaneli tüccarların 60 kadar hayvanının gasp edilmesidir. Yapılan aramalar sonuçsuz kalmış, hayvanlar ele geçirilememiştir(TBMM ZC, 1958: 222).

Vergiler, Gümüşhane ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Gümüşhane'de temel tüketim ürünlerinin fiyatlarını artırmıştır. Bunun engellenmesi adına Gümüşhane Mebusu Zeki Bey, TBMM'de verginin, temel tüketim maddelerinden muaf tutulmasını veya cüzi miktarda alınmasını istemiştir. 8 Nisan 1924 bütçe açığının kapatılması gerekçesiyle tuza konulmak istenen vergi zammını eleştirmiştir. Tuzun halkın temel ihtiyacı olduğunu, kısmen insanlar, çoğunlukla da hayvanlar tarafından tüketildiğini belirtmiştir. Gümüşhane'de tuzun bir okkasının⁴ 24 kuruş olduğu bilgisini vererek fiyatın bir köylü için çok yüksek olduğunu söylemiştir(TBMM ZC, (?): 425). Temel tüketim maddelerinin Belediye Vergisinden muaf tutulmasını istemiştir. Özellikle Gümüşhane'nin de içinde bulunduğu Doğu vilayetlerinde halkın tarımda ve sosyal hayatta kullanmak zorunda kaldığı mazot, benzin, yağ, sirke ve pekmezin Belediye Vergisinden muaf tutulmasını veya vergilerin sembolik hale getirilmesini teklif etmiştir(TBMM ZC: 1943: 377).

Hükümet Milli Mücadele yıllarında ekonominin kötü durumundan dolayı Gümüşhane'ye bazı destek ve kolaylıklar sağlamıştır. Milli Mücadele'de işgale uğramasına rağmen Harb-i Umumi sürecinde Rus istilası nedeniyle sosyo iktisadi hayatının büyük ölçüde çökmesi takdir edilerek 112.500 liralık genel bütçenin 3.000 lirasını Gümüşhane'ye ayırmıştır(İstikbal, 5 Şubat 1924: 1). Daha önemlisi Hükümet, 14 Aralık 1924'te Gümüşhane'nin 1924 senesi bütçesinin masraf kısmınının 13. Faslına 4.350 lira eklenmesine izin vermiştir(BCA, 30.11.1.0/9.33.2: 4, 8). Öte yandan 1924 yılı Gümüşhane ve bazı kazalarının yıllık geliri tespit edilmiştir. Buna göre Gümüşhane'nin 1924 senesindeki genel geliri: 2.182,41 kuruştur. 1925 senesi özel geliri: 539,80 kuruştur. Şiran'ın senelik belediye geliri: 22,60, Kelkit'in: 11,50, merkez vilayetin ise: 133,11 kuruştur(Devlet Salnamesi, 1926: 784).

Gümüşhane'nin turizm cazibesi çok da kötü değildi. Zira Gümüşhane'nin suları ve havası oldukça güzeldi. Milli Mücadele yıllarında Trabzonlu zenginler, yazları Trabzon'un sıcağından kaçarak Gümüşhane'ye gelmekteydiler. Yaklaşık üç aylık zamanı orada geçirmekteydiler. Bu durum Gümüşhane ekonomik hayatına katkı sağlamaktaydı. Fakat 1925'ten itibaren günlük ihtiyaçların karşılanması problemi doğunca Trabzon'dan geliş büyük oranda sona ermiştir(San, 1991: 131).

8. Sonuç

Bu çalışmadan anlaşılmıştır ki Gümüşhane'de iktisadi hayat Harb-i Umumi ve Rus işgalinin tahribatından olumsuz etkilenmiştir. İşgal sürecinde Gayrimüslim tebaanın Ruslarla birlikte hareket etmesi iktisadi kayıplar açısından daha az etkilenmelerini beraberinde getirmiştir. Zaten büyük çoğunluğu göç etmiş Müslüman unsurlar ise adeta

⁴ Okka 1283 grama tekabül eden eski bir ağırlık ölçüsüdür(Develioğlu, 2004: 118).

İktisadi hayattan silinmişlerdir. İşgal sona ermişse de Osmanlı Devleti'nin Savaştan mağlup çıkması ve hemen ardından başlayan Milli Mücadele süreci de iktisadi hayatı olumsuz etkilemiştir. Bununla beraber başta Müslümanlar olmak üzere Gümüşhaneliler yeniden iktisadi hayata kazandırılmaya çalışılmıştır. Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasının ardından bu süreç hızlandırılmıştır.

Gümüşhane'de iktisadi hayatın canlandırılmasında TBMM Hükümetinin yanı sıra Gümüşhane'de bulunan Ticaret Sanayi Odası ve Ziraat Bankası önemli görevler üstlenmiştir. Öncelikli olarak muhacirlikten dönenlerin hayata tutunmaları adına tohumluk zahire dağıtılarak tarım faaliyetleri özendirilmiştir. Bununla beraber gerek yer şekilleri, gerekse makine yerine kara saban kullanılması tarımda beklenen verime ulaşılmamasını beraberinde getirmiştir. Sadece Kelkit ve Şiran'da tarımsal ürün fazlalığı elde edilmiştir. Meyvecilik sektörü için tam bir geçiş yılları idi. Meyve bahçelerindeki tahribatın yaraları sarılmışsa da ticaret için beklenen ürün ancak beş on sene sonra elde edilebilecektir. Hayvancılıkta yeterli gelişme meydana gelmemiştir. Sadece Gümüşhane Merkez ve Torul'da artı ürünler elde edilebilmiştir. Bu durum da ticarete yansımıştır. Kelkit ve Şiran'dan tarım, Gümüşhane Merkez ve Torul'dan ise hayvansal ürünlerin ticareti yapılabilmıştır. Gümüşhane'nin doğusunda yoğunlaşan ormanlardan ise ticari olarak değil ancak Gümüşhanelilerin yakacakları ve iskânları için faydalanılabilmıştır. Sanayi ise küçük ölçekli el zanaatlarından ibaret kalmıştır. Öteden beri ön planda olan madencilik sektörü de toparlanamamıştır. Kapanan maden ocaklarının yeniden açılması o yıllarda mümkün olmamıştır. Hâsılı görülmüştür ki savaş ortamlarında Gümüşhane'de iktisadi hayat adeta durmuştur. Savaş ortamının hemen sonrasında ise geçiş süreci yaşanmıştır. Gümüşhane'nin iktisadi hayatının düzelmesi için uzun barış ve huzur ortamına ihtiyaç olacaktı.

Kaynakça

Arşivler

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt(ATASE) Arşivi

ATASE, İSH, 1028/59, lef.12, 16.

ATASE, İSH, 1263/64, lef.1, 1a.

ATASE, İSH, 201/231, lef.1-2.

ATASE, İSH, 45/57, lef.1-2.

ATASE, İSH, 201/216, lef.1-2.

ATASE, İSH, 393/91, lef.1a.

ATASE, İSH, 444/44, lef.1.

ATASE, İSH, 444/45, lef.2-3.

ATASE, İSH, 912/100, lef.1, 1a.

Uğur ÜÇÜNCÜ

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA)

BCA, 030.18.11/8.45.6, lef.1.

BCA, 30.11.1.0/9.33.2, lef.4, 8.

BCA, 30.18.1.1/4.50.20, lef.1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA)

BOA, DH.İD, 209/8: 17-18.

BOA, DH. İUM. 98-3/1-49, lef. 3-4.

BOA, DH.İ.UM, 20-17/12-080, lef.6,11.

BOA, DH.İ.UM, 20-21/14-12, lef.1.

BOA, DH.İ.UM. 20.17/12.11, lef.2-4.

BOA, DH.İ.UM. 20.17/12-77, lef.1.

BOA, DH.İUM, 20-18/12-29, lef. 4, 7.

BOA, DH.KMS. 51/1.19, lef.2.

BOA, DH.ŞFR. 620/38, lef.1

BOA, İ. MMS. 193/28, lef.2-5.

BOA, İ. MMS. 193/28, lef.1-8.

BOA, MV. 245/92, lef.1.

Kızılay Arşivi

Kızılay Arşivi, 1198/28, lef.1.

Kızılay Arşivi, 995/75, lef.1.

Kızılay Arşivi, 995/85, lef.1

Kızılay Arşivi, 995/3, lef.1.

Türk İnkılap Tarihi Arşivi

TİTE Arşivi, 96/41, lef.2.

Basın ve Resmi Tutanaklar

(?), *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 8, Ankara.

(1926), *Devlet Salnamesi(1925-1926)*, İstanbul.

(1985), *TBMM Gizli Celse Zabıt Ceridesi*, C.1, Ankara.

(1943), *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 6, Ankara.

(1958), *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.13, Ankara.

(1999), *Cumhuriyet'in 75.Yılında Gümüşhane*, Gümüşhane.

(H:1322), *Tarihli Trabzon Vilayet Salnamesi*, Trabzon.

Halil A. (23 Haziran 1925) "Vilayet Mektupları Gümüşhane Elmaları ve Elmacılık", *Meslek*, 10-11

Rıza, A.(1921), "Ağaçları Muhafaza Edelim", *İstikbal*, (321), 2.

Zeki K. (1924) "Gördüklerim 1", *İstikbâl*, (1267), 1.

Zeki, K. (1924), "Gördüklerim 5, "Davul Kimin Boynunda? Çomak Kimin Elinde?", *İstikbâl*, (1275), 1.

Zeki, K. (1924), "Gördüklerim" *İstikbâl*, (1280), 1.

(24 Nisan 1921), *İstikbal*, (285).

(25 Eylül 1923), *İstikbal*, (1021).

(5 Şubat 1924), *İstikbal*, (118).

(12 Nisan 1924), *İstikbal*, (1165).

Diğer Kaynaklar

Çapa, M. (1999), "Trabzon'da Rus İşgali ve Sonuçları", *Türk Kültürü*, (433), 267-274.

Develioğlu, F. (1988), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara.

Erdeha, K. (1993), *Milli Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler*, İstanbul.

Goloğlu, M. (2000), *Trabzon Tarihi Fetihden Kuruluşa Kadar*, Trabzon.

Karabekir, K. (1993), *İstiklal Harbimiz*, C.2, İstanbul.

Kırzioğlu, .M.F. (1993), *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. 3, Ankara.

Özel, S. (1991), *Millî Mücadelede Trabzon*, Ankara.

Pakalin, M.Z. (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.2, İstanbul.

Rawlinson, A. (2013), *Yakındoğu Maceraları 1918-1922*, İstanbul.

San, S.Ö. (1991), "Gümüşhane Müstakil Sancağı'ndaki Mahalleler Aileler ve (Efsaneler, Hikâyeler)", *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu(13-17 Haziran 1990)*, Ankara, 119-140.

San, S.Ö. (2003), *Rusların Gümüşhane İlini İşgali*, İstanbul.

Üçüncü, U. (2011), *İkinci Dönem TBMM'de Bir Muhalifin Portresi Kadirbeyzade Zeki Bey*, Konya.

Üçüncüoğlu, G. (2015), *Gümüşhane-Bayburt Ermeni Katliamları*, İstanbul.

Uğur ÜÇÜNCÜ

Yılmaz, O. (1991), “Gümüşhane’nin Sanayi Faaliyetleri ve Potansiyeli”, *Geçmişte Ve Günümüzde Gümüşhane(13-17 Haziran 1990)*, Ankara, 287-305.